

SAMTALA

När Kjell Espmark (f. 1930) nu publicerar en ny diktsamling, *En sky av vittnen*, har han valt att i samma volym inkludera samlingarna *Vintergata* (2007) och *Den inre rymden* (2014). Det rör sig om rolldikter, ofta nog den genre som kallas "dramatisk monolog". Men vad innebär det, etiskt och estetiskt, att låna sin röst åt en annans öde? David Zimmerman har läst.

[Lyssna på recensionen. Klicka på pilen!]

När jag hört Kjell Espmark läsa upp sina dikter offentligt har jag förvånats över hur hans stämma förmått fylla upp rummet med pondus och självklarhet. Hans röstläge har då påmint mig lite om de vackra liksom på förhand välbekanta berättarröster, som vägleder tittaren genom ett tv-program om någon särskild grodart eller ett spektakulärt floddelta. En Google-sökning ger mig en beskrivning av "berättarröst" såsom en "talroll" som används för att "föra handlingen framåt, sammanfatta tidigare eller senare handling eller förtydliga bildmaterialet". Spänningen mellan en "talroll" å ena sidan, samt ett bildmaterial å andra, tycker jag faktiskt är en ganska adekvat beskrivning av vad som utmärker Espmarks senaste dikter.

I år fyller akademiledamoten 90 år och visar inga tecken på sinande skaparkälla. Hans senaste diktsamling *En sky av vittnen* ges ut med två tidigare verk, *Vintergata* (2007) och *Den inre rymden* (2014). Tillsammans utgör de en trilogi, heter det på bokens baksida, med titeln *Låna mig din röst*. I verkförteckningen på sista uppslaget sällar sig dessa tre verk till en lista på femtio titlar. Här finns diktsamlingar, romaner och inte minst teoretiska arbeten som *Att översätta själen* (1975) eller *Själen i bild* (1977). Att trilogin fått just titeln *Låna mig din röst* beror på att det är tre samlingar som på skilda sätt fördjupar det i Espmarks katalog återkommande rolldiktandet.

I jagform lånar Espmark sin röst åt andra. Ibland historiskt lättidentifierade, men ibland, som i nya samlingen *En sky av vittnens* inledande dikt, kan ett anonymt jag måla en bison på grottväggen, varpå det målade djuret ”frustade till / och sänkte huvudet mot mig”. I sista dikten förfaller jaget istället vara en samtida flyende som passerar förbi Lesbos, mitt i den alltmer katastrofala situationen vid Greklands kust. Berättaren reflekterar här kort över hur det sagts att ön ”skapats av sång” men vill, med sin son i en värmefilt, själv bara ”hinna undan / det som vill minnas och minnas i mig”. Röstens lugna förtydligande av bildmaterialet är detsamma oavsett scen och tid, men glider som en panoramabild mellan de första mänskliga konstnärerna fram till vår samtid.

Sättet varpå *En sky av vittnen* förpackas i ett sammanhang visar hur Espmark ser sin dikt som ständigt pågående. Likväl finns skillnader mellan trilogins tre samlingar. I *Vintergata* är många av de talande redan döda och förefaller tala från en rörande och smått förvirrad position: ”Jag minns inte ens vilket land det var / men jag vet att jag tillhörde oppositionen”. *Den inre rymden* växlar hela tiden mellan rolldikt och självbiografiska minnesbilder. Raden ”Vi har slagit läger vid tjärnen, far och jag” framkallar för mig rätt och slätt en ung Espmark med sin far. Men en fascinerande effekt uppstår ju längre boken fortskrider, nämligen att gränserna för jaget suddas ut. ”Jag kände hur jag sprack i sömmarna” kommenterar också en av dikterna på det där berättarröstsättet som inte vill lämna för mycket oförklarat.

Espmarks dikter vägrar vara solitära skapelser, fristående från kontext. De står i ständig dialog med poetens till synes oändliga förråd av historisk och litterär kunskap. I tidigare samlingen *Kvällens frihet* från 2019, ikläder sig diktrösten författare, tonsättare och konstnärer sent i deras skapande liv. Detta för att tematisera *Spätstil*, den åldrade konstnärens karakteristik av avskalad dissonans. Det är träffande, tycker jag, att en av författarna som där kommer till tals är Marguerite Yourcenar. Den omåttligt lärde romanförfattaren kunde oavsett vilken tid eller plats berättelsen förlades till få läsaren att känna det lilla envisa livet inuti var och en av oss blixtra upp i sin korta men intensiva kamp mot tillvarons materiella och existentiella lagar. Bara för att lika obarmhärtigt sjunka ned i glömskans mörka virvel, i skärningspunkten mellan nu och evighet.

Ur denna skärningspunkt hämtar också Espmarks dikt sin näring. *Låna mig din röst* styrs av två motstridiga krafter. Å ena sidan den fragmenterade verkligheten, mångfalden av röster som ryms i varje ”jag” som gränsar mot evighetens kaos och splittring. Å andra sidan ställs denna splittring mot rösten. Rösten – det luftdrag som kroppens muskulatur skulpterar till meddelande – är i sig en metafor för någonting annat, mer tekniskt. Jag tänker mig en sammanhållande funktion, som pedagogiskt och konsekvent ”förtydligar bildmaterialet” för läsaren, i ett avgränsat *här och nu*. Espmarks diktning vaggas fram i en följsam rytm och med harmoniska betoningar. Här finns inga spår av modernismens upprörda sinne, den saboterade syntaxen, de osäkrade bildplanen, som närvarade mer i Espmarks tidiga samlingar. Istället rör det sig om harmoni och avrundning:

**Länge var jag på väg mot exilen,
dömd av Augustus
att timme för timme mista mitt liv.**

**Redan skeppet förtunnades, dag för dag,
tills det nätt och jämnt vidrörde vågorna.
Det enda som ägde tyngd var mitt hjärta.
Det sjönk som ankaret
vid denna svarta kust.
Farande moln ville stryka mitt namn,
rotvälskan kring mig tysta mitt språk.
Men mina Epistlar krävde att skrivas –
dessa skärvor av sorg som skimrade.**

I denna dikt är det Ovidius som talar. Men de skärvor av sorg som poeten distribuerar kan nog också hänvisa till en återkommande poetologisk markör i Espmarks dikter: samtalet. I diktsamlingen *Det offentliga samtalet* från 1968 skriver poeten att "Så många som tränger sej genom varandra" genom en "sal av ekon i ekon". I samma dikt ställs den retoriska frågan: "vem lever bara sitt eget liv?". Några år senare återkommer dessa "ekon av ekon" i samlingen *Samtal under jorden* men har vidgats till att innefatta också de döda. I *Vintergata* heter det fortfarande: "Vi skapade världen genom vårt samtal". Vidare klär essäboken *Dialoger* från 1985 detta samtal i mer litteraturteoretisk dräkt. I en text om T.S Eliot undersöker Espmark där exempelvis olika intertextuella strategier. Efter att ha funnit ett flertal tydliga "identifierbara röster" konstaterar Espmark hur den "dialog vi kan följa ett gott stycke" slutligen förlorar sig i "detta anonyma brus" av historiens oidentifierbara röster. Vid denna punkt, skriver Espmark, måste litteraturvetaren sätta punkt.

Det är vid samma punkt, antar jag, som rolldiktaren Espmark tar över. Den dialogiska syn Espmark visar i texten om Eliot innebär inte bara att språket är gemensam egendom, utan att varje ord också verkligen innehåller skärvor av tidigare röster. Kravet att "hitta sin egen röst" framstår mot denna fond som ointressant. Den litterära röstens egenart uppstår, skrev den franske författaren Maurice Blanchot, genom en viss portion av avvikelser från språkets normer, överraskande dissonanser och avbrott. Hos Espmark förefaller denna ambition till egenhet och individualitet falla bort ju längre den poetiska produktionen fortskrider. Men i sin allmänhet uppstår den paradoxalt nog i alla fall: i sin oräddhet för att låta "vanlig" blir Espmarks röst unik.

Ur denna syn på poeten som skärva av något större, på rösten som ödmjuk uppsamlare av historiens "skärvor av sorg" och den ständiga dialogiciteten, reser sig en etisk och politisk ambition. Utan tro på diktens kritiska funktion skulle Espmarks rolldikter sakna mening. När rösten i *En sky av vittnen* vid ett tillfälle tilldelas en koreansk flykting under koreakriget, vars öga efter en explosion blir hängande kvar i en tråd och därifrån ser "vad ingen oskadad syn förmått se", är det dikt som tycks genererad ur vörndnad inför den massiva utplåning, osynlighet och tystnad som utgör historien. "Så många röster i förskingring" skrev Espmark vackert i en dikt redan 1961. Men vörndnaden kan inte förbli passiv. I samma dikt skriver han hur "Dikten spjärnar mot verkligheten / och tvingar den till innebörd" och beskriver sina ord som till för att "behärska ett yrande mörker". Om det finns en modernistisk tradition att söndra färdiga former till ny upprorisk mening, ansluter Espmark till en annan: Att erbjuda det formlösa en form. En klassisk position som projicerar en bild på en yta där historien lämnat ett tomrum, där

något saknas. Historien framstår hos Espmark aldrig som färdig materia, utan som en fiktion som vi alla deltar i att omskapa. Espmark har en oerhörd tilltro till vår, åtminstone sin egen, föreställningsförmågas möjlighet att kritiskt ingripa.

Detta etiska projekt gör mig både djupt imponerad och alldeles skräckslagen. Espmarks poetiska solidaritet är ofrånkomligen lite gammalmodig. Förutsättningen för projektet är att en slags stämman utan kropp – likt den mytologiska gestalten Echos olyckliga irrlande – ska finna ett fäste i läsaren och däri återförkroppsliga det förlorade. Men poetens ommarkerade position här, i relation till det material som besjungs, lämnar mig ibland med en känsla av misstro. Med vilken rätt, frågar jag mig, målar en poet vackra bilder av andras lidande för att själv ta intäkterna från hänförliga läsare? Vilken rätt har vi att sjunga i andras namn eller klampa i de dödas domäner?

Jag vacklar i min egen invändning, och när jag lägger ifrån mig *Låna mig din röst* överger jag den till slut. Vad jag, kanske vanvördigt, kallat ”berättarrösten”, det rytmiska tonfall som samordnar trilogins alla diktrader till en helhet, ringar också in föreställningens begränsade utrymme: detta är en dikt. Till skillnad från dokumentära eller konceptuella personadikter används inga ”verkliga” röster, här finns ingenting av autentiska anspråk, inga dokumentära ”fakta”. Den pekar på sin egen fiktion och kan inte misstas för något annat. På så sätt är det bara Espmarks eget skinn som står på spel. Kraven på empati från läsaren, eller snarare kravet på att delta i en poets empatiförsök, upplever jag i slutändan som något att värna. En outtröttlig appell för att befakta likgiltigheten med vår föreställningsförmåga.

Espmark har en förkärlek för att göra trilogier, men det är för mig inte helt uppenbart varför just dessa tre verk blivit en sådan. Förutom en poetologisk poäng – att Espmarks röstpanorama är ett och samma – är hursomhelst en fördel med utgivningen att just *Vintergata* återpubliceras. Det finns ögonblick, ja, ganska många, i denna samling som försätter mig i svindel, när den sansade rösten lyckas sänka sig mycket nära det beskrivna. Detta genom att vara ständigt osäker och öppen mot läsaren: det döda jaget *tror sig* i en dikt ha levt som filosof, i klinch med ”kalifen”, men omständigheterna är suddiga. Plötsligt vrids skärpan upp något oerhörd i en minnesbild av mötet med en dövstum i en gränd:

/.../

**Med de fria fingrarna tecknade han:
Riket är ju här omkring oss.
En ruta flammade till av kvällssol
för att bekräfta hans besked.
Ett ögonblick hördes de saligas röster.
Jag håller fast det ögonblicket
med händer av vind och envishet.**

I dikten finns historiska markeringar, men glömskan placerar dem utanför bild. Koncentrationen ligger på ögonblicken då skärningspunkten mellan nu och evighet plötsligt, som ett blänk från en fönsterruta, vänds upp i det synliga och förenar oss.

Jämfört med *Vintergata* fäster *En sky av vittnen* skärpan mer på omständigheterna, som i den tidigare nämnda dikten om grottmålningen. Eller så ligger den istället på slutsatsen och aforismens bestämdhet:

**När jag, rabbinen från Chemnitz,
avkrävdes sammanfattning blev orden:
Människan var trots allt
ett sentida påfund
och nådde aldrig självinsikt.
Det som kunde ha räddat henne
hade varit en gnutta självironi.**

Jag känner mer distans till talaren här. Blicken är mer tillstängd än den virriga filosofens i *Vintergata*. Ändå är de ju båda del av samma projekt, som trots mina tveksamma invändningar lämnar mig drabbad och förundrad. Espmarks stämman hittar en spänning i hur den, likt en berättaröst i ett naturprogram, kan betona något viktigt men aldrig brusa upp, oavsett om det som skildras är förtvivlan eller hopp, smuts eller guld. Den försöker inte skrämma mig, inte imponera eller blända, bara visa och förtydliga. Den rekognoscerar i historiens tystnad för att bryta ned förhärskande berättelsernas hierarkier. Dikten är ett sätt för Espmark att lägga ett solidariskt motbud mot sättet varpå tystnaden förblir tyst, och det glömda förblir glömt:

**Har du hört de besegrades tystnad,
protesten ur den avskurna strupen?
Jag var en av de tystade kvinnorna
och har tecknat ner vårt folks historia,
tystnad för tystnad,
en berättelse skriven i luften.
Barnen kan läsas
som en oväntad stillhet i gatuvimlet.
Vi har recognoscerat åt er.**

En sky av vittnen
i *Låna mig din röst – en trilogi*
Kjell Espmark
Norstedts, 2020

